

renmiş, sebebini sorduğunda Hânî, men-sup bulunduğu kabile fertleri arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları giderdiği için bu lakapla anıldığını söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Hakem sadece Allah'tır, her türlü hüküm O'na aittir" demiş ve Hânî'in künyesini büyük oğluna nisbetle Ebû Şüreyh olarak değiştirmiştir (Ebû Dâvûd, "Edeb", 62; Nesâî, "Kuđât", 7; İbnü'l-Esîr, V, 383-384). Olayın cereyan şekliinden anlaşılacağı üzere buradaki yasak Hânî b. Yezîd'in özel durumuna ve kavmi içindeki konumuna bağlıdır. Zira Hânî bu künyeyi, kavmi içinde bir anlamda kanun koyup ona göre hükmettiği için almıştır. Halbuki kavminin, İslâmiyet'i benimsedikten sonra artık Allah'ın hükmünü kabul edip sadece O'nun vahyinde yer alan hakemliğine başvurması gerekir. Sahâbîler de dahil olmak üzere İslâm tarihi boyunca birçok kişi Hakem adını kullanmıştır.

Kökündeki "menetme" mânasını göz önünde bulunduran Abdülkâhir el-Bağdâdî hakem ismini başlıca iki şekilde yorumlamıştır: Lâyık olanları hidayete eriş-tirmek suretiyle dünya ve âhiret kötülüğünden kurtaran ilâhî emir ve nehiy, müjde ve tehdit yoluyla bütün insanları aynı kötülükten meneden (*el-Esmâ' ve's-şifât*, vr. 91^b). Gazzâlî ise hakeme önce "hüküm" anlamı vererek Allah'ın ebedî saadet ve şekavete hükmettiğini belirtmiş, ardından "hikmet" mânasını geçmiştir. Hikmeti "sebeplerin düzenlenmesi ve sonuç verecek şekilde yönlendirilmesi" olarak yorumlayan Gazzâlî konuyu kader bahsine getirmiş ve kulların ihtiyarî fiilleri dahil kâinatta meydana gelen her şeyin ilâhî takdire dayandığını ifade etmiştir (*el-Mağşadü'l-esnâ*, s. 98-102). Eserinde doksan dokuz ilâhî isme fikir ve gönül ürünü açıklamalar getiren Gazzâlî'nin hakem ismiyle ilgili yorumlarını bu alana taşırmamasının gerektiğini belirtmek lâzımdır. Hakem kelimesinin ve bunun türediği hüküm kökünün Kur'an'daki konumu kader problemini fazla ilgilendirmemektedir. Ayrıca âlimler hikmet mânasını hakemde değil hakîm isminde söz konusu etmektedirler. İslâm literatüründe ve müslüman milletlerin dillerindeki yaygın kullanımdan da anlaşılacağı üzere Allah'a nisbet edilen hakem ve hâkim isimleri, O'nun, insanlar arasındaki münasebetlerden çıkan özellikle büyük anlaşmazlıkların nihâî hükmünün belirleyicisi olduğu, haklı ile haksız sonunda belirleyeceği, âdil hükmün ve karar durulmaz gücün sadece O'na mahsus

bulduğunu ifade etmektedir. Bu çerçevede yakın dünyadan ziyade uzak dünyayı ilgilendirmekte, bazan bir insanın hayatını, bazan da bir milletin tarihini kapsamakta, hatta ebedî hayata taşımaktadır.

Hakem ismini "hâkimlerin hâkimi" mânasında zâtî isim veya sıfatlardan kabul edenler bulunduğu gibi "insanlara yönelik hüküm verme" anlamında insanla ilgili fiilî sıfat grubunda mütalaa edenler de vardır; çoğunluk bu ikinci görüşü benimsemektedir. Hakem ismiyle "kötü şeylere engel olan" mânasındaki *mâni'*, "mutlak adalet sahibi" anlamındaki *adl*, "bütün emirleri ve işleri yerli yerinde olan" mânasındaki *hakîm*, "her şeye gücü yeten anlamındaki *kâdir*, *kavî*, *metîn* ve *muktedir* isimleri arasında anlam yakınlığı vardır (bk. ESMÂ-i HÜSNÂ).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hkm" md.; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "hkm" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "hkm" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "hkm" md.; M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "hkm" md.; *Müsned*, I, 391, 452; Ebû Dâvûd, "Edeb", 62; Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10; Nesâî, "Kuđât", 7; Hafîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn* (nşr. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî), Beyrut 1408/1988, III, 66-67; Zeccâcî, *İştikâku esmâ'llâh* (nşr. Abdülhüseyn el-Mübârek), Beyrut 1406/1986, s. 60-61; Zeccâcî, *Tefsîru esmâ'llâhî'l-hüsnâ* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Beyrut 1395/1975, s. 43-44; Ebû Süleyman el-Hattâbî, *Şe'nü'd-du'â'* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Dimaşk 1404/1984 → Dimaşk, ts. (Dârü's-Sekafeti'l-'Arabiyye), s. 61; Hafîmî, *el-Minhâc*, I, 207; Bağdâdî, *el-Esmâ' ve's-şifât*, vr. 91^b-92^a; Beyhâkî, *Şu'abü'l-îmân* (nşr. M. Saîd Besyûnî), Beyrut 1410/1990, I, 123; Kuşeyrî, *et-Tahbîr fi'l-tezkîr* (nşr. İbrâhîm Besyûnî), Kahire 1968, s. 50; Gazzâlî, *el-Mağşadü'l-esnâ* (Fazluh), s. 98-103; Fahreddin er-Râzî, *Levâmi'u'l-beyyînât*, s. 248; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, V, 383-384; Suad Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, İstanbul 1987, s. 174-178.

BEKİR TOPALOĞLU

HAKEM

(الحكم)

Bir uyuşmazlığı çözmek için taraflarca tayin edilen kimse.

Sözlükte "hüküm vermek, menetmek" gibi mânalara gelen hükm kökünden türemiş bir isim olup örfte ve hukuk dilinde, aralarındaki uyuşmazlığı çözmesi için tarafların kendi ihtiyarlarıyla başvurdukları şahıs veya mercii ifade eder. Bir ihtilâf bu şekilde hakeme götürmeye tahkîm denildiği gibi hakeme (çoğulu hükkâm) daha teknik bir terim olarak muhakkem adı da verilir.

Taraflar arasında hukukî anlaşmazlık ortaya çıktığında resmî yargı yoluna başvurularak ihtilâfın çözüme kavuşturulması istenebileceği gibi tarafların ortak kararıyla, belirli bir şahsın veya şahısların hakem tayin edilip ihtilâfın onun vereceği karara göre çözülmesi de mümkündür. Birinciye göre daha özel, ihtiyarî ve sınırlı bir yargı prosedürü içeren ve hukuk literatüründe "tahkîm sözleşmesi" olarak anılan bu ikinci usulün uzun bir geçmişi ve tarihte devletin adlî teşkilatlanmasına ve toplumların sosyokültürel şartlarına bağlı olarak yaygın bir uygulama alanı mevcut olmuş. İslâm öncesi Hicaz-Arap toplumundan devralınan bu gelenek, İslâm hukukunda da resmî yargıyı tamamlayıcı ve toplumsal barışı sağlayıcı tâli bir yargı yolu ve kurum olarak devam ettirilmiştir.

İslâm'dan önce Hicaz-Arap toplumunda merkezî bir otorite mevcut olmayıp kabile ve aile birliğine dayalı ve genelde göçebe bir hayat tarzı hâkim olduğundan hukukî uyuşmazlıkların barışçı yollardan çözümesinde gelenekler, kabile büyüklüğü ve özellikle de hakemler önemli bir rol üstlenmekteydi. Hakemler kabile ve bölgede ileri görüşlülüğüyle, ferâset ve adaletiyle tanınmış, tecrübe birikimi ve saygınlığı bulunan kimselerdi. Şahıslar hatta kabileler arası ihtilâflar ortaya çıktığında kaba kuvvete dayalı çözüm, şahsî intikam ve savaş her zaman çıkar yol olmadığı için taraflar çok defa barışçı yolla uzlaşmaya mecbur kalır, bu da genelde hakeme başvurmaları ile sonuçlanırdı. Hakem usulü, uyuşmazlık içinde olan tarafların ortak iradesiyle açılabilen özel bir yargı ve çözüm imkânı gibi görünse de gerek tarafların ön mutabakatı gerekse hakemlerin toplumdaki saygınlığı ve mevcut gelenekler hakem kararlarına uyulmasını âdeta zorunlu hale getirdiğinden toplumda husumet ve ihtilâfların önemli bir kısmı bu yolla çözüme kavuşmaktaydı. Kaynaklarda İslâm öncesi dönemde her kabilenin meşhur hakemlerinden, onların menkibelerinden ve verdikleri karar örneklerinden, hatta Temîm kabilesi hakemlerinin uzun bir süre Ukâz çarşısında kabileler arasında genel kabul görmüş bir yargı yetkisi kullandığından söz edilir (Cevâd Ali, V, 635-654). Bu dönemin meşhur Arap hakemleri arasında Temîm kabilesinden Eksem b. Sayfî, Hâcib b. Zürâre, Akra' b. Hâbis, Rebîa b. Muhâşir, Damre b. Damre; Kays kabilesinden Âmir b. Zarib; Sakîf kabilesinden Gaylân b. Seleme; Esed'den Rebîa b. Hızâr; Cumah kabile-

sinden Safvân b. Ümeyye; Kureyş'ten Abdülmuttalib, Ebû Tâlib, Âs b. Vâil, Ebû Süfyân, Ömer b. Hattâb ve Alâ b. Hârise gibi kişiler, hatta Suhn bint Lukmân, Hind bint Hus, Cum'a bint Hâbis, Huseyle bint Âmir gibi meşhur kadın hakemler sayılır (Kahtân Abdurrahman ed-Dûrî, s. 39-40, 48). Hz. Peygamber'in, nübüvvet öncesi dönemde (otuz beş yaşında) Kâbe'nin yeniden inşası esnasında Hacerü'l-ved'in yerine konulmasıyla ilgili olarak çıkan ihtilâfta hakemlik yapması da Araplar arasında yaygın olan bu geleceğin farklı bir uygulama örneğini teşkil eder (İbn Hişâm, I, 209).

Kur'an-ı Kerim'de Araplar arasındaki bu yaygın geleneğe atıfta bulunularak Allah'tan başka hakem olmadığı (el-En'âm 6/114), müslümanların aralarında çıkan ihtilâflarda Resûl-i Ekrem'i hakem kılıp onun verdiği hükmü, içlerinde hiçbir sınıktı duymaksızın tam mânasıyla kabul lenmedikçe iman etmiş olmayacakları bildirilmiş (en-Nisâ 4/65), yahudilerin de ellerinde Tevrat varken Hz. Peygamber'i hakem tayin edip sonra da onun hükümünden yüz çevirmeleri tenkit edilmiş ve Resûlullah onlar arasında hüküm verip vermeme konusunda serbest bırakılmıştır (el-Mâide 5/42-43). Yine Kur'an'da eşlerin arasının açılması ve evlilik birliğinin tehlikeye düşmesi halinde tarafların ailelerinden birer hakem tayin edilerek barıştırılmaları istenmiştir (en-Nisâ 4/35). İnsanlar arasında adaletle hükmetmeyi emreden, hangi sebeple olursa olsun haksızlık yapmayı ve tarafgir davranmayı yasaklayan âyetler de (bk. el-Bakara 2/188; en-Nisâ 4/58; el-Mâide 5/8, 42; Sâd 38/22, 26) hem yönetici ve hâkim gibi resmî hem de hakem ve arabulucu gibi daha özel konumdaki görevlilere hitap etmektedir.

Hz. Peygamber'in devlet başkanı, kadı ve hakem olarak müslümanlar arasında veya müslümanlarla gayri müslim topluluklar arasındaki uyuşmazlıkları adaletle çözümlemesi ve İslâm toplumunda yargı teşkilâtını kurmasının yanı sıra gerek şahsî ve ailevî hayatında gerekse sahâbe arasındaki ihtilâflarda, devlet işlerinde ve gayri müslimlerle ilişkilerde hakem usulünü de yaşattığı, hâkimlere ve hakemlere yönelik bir dizi emir ve tavsiyede bulunduğu görülür (bk. *Müsned*, I, 430; III, 425; VI, 307; Buhârî, "Aşkâm" 13, "Cihâd", 168; Müslim, "Aşkîye", 16, "Cihâd", 64-65; Ebû Dâvûd, "Aşkîye", 9, "Edeb", 62; Heysemî, IV, 196). Aşhâp ve tâbiîn döneminde adliye teşkilâtının ge-

lişmesine paralel olarak hakem usulü de yaşamaya devam etmiş, toplumdaki birçok uyuşmazlık, özellikle de ikili ilişkilere dayanan ve mahremiyeti bulunan ihtilâflar resmî yargı yoluna gidilmeksizin bu usulle çözüme kavuşturulmuştur. Hakem usulünün ve tahkîm sözleşmesinin iç hukukta resmî yargı yoluna alternatif değil belki yardımcı ve alt bir kurum, milletlerarası hukukta ise barışçı yoldan bulunabilen ve çok defa tek çözüm imkânı olarak İslâm hukuk literatüründe ele alınması ve aile hukukundan borçlar hukukuna, ceza hukukundan milletlerarası hukuka kadar hukukun birçok dalında konuyla ilgili zengin bir hukuk doktrininin ortaya çıkması bu gelişmelerin sonucudur.

Hakemi kadından ayıran temel özellikler arasında, hakemin kamu hukukundan doğan genel ve resmî bir sıfat ve yetkisinin bulunmaması, tarafların ittifakıyla ihtiyarî olarak ve sadece kendisine havale edilen uyuşmazlık çerçevesinde yetkili olması, taraflarca şahsen belirlenmesinin gerekmesi, karar öncesi taraflarca azledilebilmesi, aynı uyuşmazlıkla ilgili olarak birden fazla hakemin görev alabilmesi, vereceği hükmün kazıyye-i muhkeme teşkil etmemesi ve özellikle iç hukuk alanında yargı denetimine tâbi olabilmesi gibi hususlar sayılabilir. Hakemin mahkeme tarafından tayini halinde hakemle bilirkişi arasındaki fark oldukça azalmakta ise de bilirkişiden genelde özel ve teknik bilgiyi gerektiren konularda durum tesbiti ve takdiri istendiği, hakemden ise bir yargıda bulunması beklendiği söylenebilir. Hakemin gerek önceden taraflarca veya resmî mercilerce görevlendirilmiş olması gerekse verdiği kararın bağlayıcılığı, ona uyuşmazlıkları kendiliğinden islah etmeye çalışan gönüllü arabulucu ile, bunu kamu görevi olarak resmî ve genel bir yetki ve sıfatla yapan kadı arasında kalan orta derecede bir konum kazandırır.

Kadıya göre birçok farklı yönü, sınırlı yetkileri, ihtiyarî ve özel bir konumu olsa bile hakem de bir nevi yargı görevi ifa ettiği için İslâm hukuk literatüründe tahkîm sözleşmesi ve bu sözleşmenin bir tarafı olan hakemde bulunması gereken şartlar, hakemin tayini, azli, yetki alanı, kararının mahiyeti ve infazı gibi konular, yargılama hukukuna tahsis edilmiş konu başlıkları ve özel literatür içinde ele alınarak incelenir. İslâm hukukçularının büyük çoğunluğu, hakemin de bir nevi yargı görevi ifa ettiği için hareketle kadıda

bulunması gereken bütün şartların hakemde de bulunması gerektiğini ilke olarak benimser. Ancak her ekol kadıda bulunması gereken şartlar konusunda farklı görüşte olduğu için ayrıntıya inildiğinde farklı şartların arandığı görülür. Hakemin âkil ve bâliğ olması, yani tam edâ ehliyetinin bulunması şartında ve hakeme başvuran tarafların müslüman olması halinde hakemin de müslüman olmasının gerektiğinde görüş birliği vardır. Zimminin zimmîlere hakem olup olamayacağı ise tartışmalıdır. Hakemin hür olması Zeydîler ve Zâhîrîler'e göre, erkek olması Hanefî ve Zâhîrîler'e göre, dindarlığı da (adalet) Hanefîler'in çoğunluğuna göre şart değildir. Hakem tayininde hakemin kişiliği önem taşıdığından ve tarafların hakem kararına rızâları biraz da buna bağlı olduğundan fakihler hakemin taraflarca önceden bilinmesini ve belirlenmesini gerekli görürler. Hakemin icthad edebilecek yetişkinlikte olması, fıkıh bilgisi, organlarının tamlığı, kâfir, fâsik, mürted, kadın ve cahilin hakemliği, hakemin ehliyetinin tayin zamanında mı hüküm zamanında mı gerekeceği gibi konularda literatürde yer alan doktriner tartışmaların çoğu, kadıda aranan şartlarla ilgili olarak fakihlerin literatürde yer alan görüşlerinin bu konuya taşırılmasının sonucudur. Öte yandan söz konusu edilen bu hususların ehliyet şartı mı evleviyet şartı mı olduğu da fakihler arasında tartışmalıdır.

İmâmîyye'den bazı fakihler hakemi müftüye kıyas ederek hakemde fetva şartlarını ararken İbn Teymiyye, hakemde bulunması gereken şartların kadılığa kıyasla değil yapacağı işin mahiyetine göre belirlenmesinden yanadır. İbn Hazm ise hakemin belli özellikleri taşımasından çok vereceği hükmün hakka ve adalete uygun olmasına ağırlık verir ve bu şartla herhangi bir müslümanın hakem olabileceğini belirtir. Öyle anlaşılıyor ki bu konudaki görüş ayrılığı, birbirinden çok farklı alanlarda yapılabilecek olan hakemliklerin değişik mahiyetler arzemesinden ve türlü özellikler gerektirmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim ihramlı iken kasten avlanan kimseye verilecek ceza veya müessir fiil ve yaralamalarda tazminat (diyet) takdirini yapacak olan hakemde, karı koca uyuşmazlığını giderebilmek için devreye girecek olan hakemde veya kamu hukuku ve milletlerarası hukuk alanında görev alacak hakemlerde fakihlerin farklı şartlar aradıkları göz önünde bulundurulursa bu konuda çok genel tesbitlerin yapılamayacağı ortaya

çıklar. Meselâ *Mecelle*'de Hanefî fihki esas alınarak tahkîmin kul hakkına taalluk eden malî davalarla sınırlı tutulduğu (md. 1841), yani tarafların iradesine bırakılan özel davalarda hakem tayini câiz kabul edilirken kamu haklarıyla ilgili davalarda câiz kabul edilmediği ve tahkîmle ilgili hükümlerin yargılama hukukunun genel çerçevesi içinde kaldığı görülür.

Bir uyumsuzluk için birden fazla hakemin tayini câiz olmakla birlikte karar safhasında hakemlerin görüş birliği içinde olması aranır. Hakemlerin çoğunlukla alacakları kararın geçerliliği tarafların buna önceden muvafakatlerine bağlıdır. Hakemin tayini, uyumsuzluğa düşen tarafların ortak kararına ve hakemin de kabulüne bağlı olduğundan karar öncesi hakemin çekilmesi veya taraflardan birinin onu azletmesi mümkündür. Hakemin belli bir süreyle sınırlı olarak görevlendirilmesi halinde de sürenin bitmesiyle hakemin görev ve yetkisi sona erer (*Mecelle*, md. 1846). Hakemin usulüne uygun biçimde vereceği karar, sadece o olayla ilgili olarak ve kendini hakem tayin edenler hakkında geçerlidir ve fakihlerin çoğunluğuna göre tarafları bağlar (*Mecelle*, md. 1842, 1848). Hakemin verdiği karara karşı yargı yolunun açık olması (*Mecelle*, md. 1849), hakemin takdir hakkına müdahaleden çok verdiği hükmün şer'î esaslara ve usule uygunluk ve kamu düzeni açısından incelenmesi mahiyetindedir. Yine de hakem kararları karşısında yargının yetkisi konusunda doktrinde farklı görüşler vardır (tahkîm usulü ve hakem kararlarının mahiyetiyle ilgili geniş bilgi için bk. **TAHKİM**).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, I, 430; III, 425; VI, 307; Buhârî, "Ahkâm", 13, "Cihâd", 168; Müslim, "Akzîye", 16, "Cihâd", 64-65; Ebû Dâvûd, "Akzîye", 9, "Edeb", 62; İbn Hişâm, *es-Sire*, I, 209; Sadrüşşehîd, *Şerhu Edebi'l-kâdî* (nşr. Muhyî Hilâl es-Serhân), Bağdad 1978, IV, 57-69, 199; İbn Ferhûn, *Tebşiratu'l-hükâm* (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Kahire 1406/1986, I, 62-64; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, IV, 196; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kâdir* (Kahire), VI, 406-410; Şirînî, *Muğni'l-muhtâc*, IV, 378; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr* (Kahire), V, 427-431; *Mecelle*, md. 1790, 1841-1851; Ali Haydar, *Dürrü'l-hükâm*, IV, 805-815; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, V, 635-654; Abdülkerim Zeydân, *Nizâmü'l-kağâ fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Bağdad 1984, s. 291-297; Mes'ad Awvâd Hamdân el-Cühenî, *et-Tahkim fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Beyrut 1994, tür.yer.; Kahtân Abdurrahman ed-Dürî, *'Akdü't-tahkim fi'l-fikhi'l-İslâmi ve'l-kânûni'l-vad'i*, Bağdad 1405/1985, tür.yer.; "Tahkîm", *Mu.F*, X, 233-247; E. Tyan, "Hakam", *EP* (İng.), III, 72.

AHMET AKGÜNDÜZ

HAKEM İ

(الحكم)

Ebü'l-Âsî el-Hakem b. Hişâm
b. Abdîrahmân er-Rabazî
(ö. 206/822)

Endülü's Emevî emîri
(796-822).

154 (771) yılında doğdu. Annesi Zuh-ruf İspanyol asıllı bir câriyedir. Babası I. Hişâm'ın ölümü üzerine 3 Safer 180'de (17 Nisan 796) tahta çıktı. Hükümdarlık dönemi birçok karışıklık ve isyanla geçti. Hakem'in karşılaştığı ilk problem, babası tarafından Kuzey Afrika'ya sürgün edilen amcaları Süleyman ve Abdullah'ın Endülü's'e dönerek emirlik iddiasıyla ayaklanmaları oldu. Abdullah, Ubeydullah ve Abdülmelik adlı iki oğlu ile birlikte Charlemagne'in yanına gidip Berşelüne (Barcelona) ve Ebro'ya yapacağı seferlerde kendisine destek sağlamayı teklif etti. Ancak Hakem, Abdullah'ı bir miktar mal ve para vererek Belensiye'de (Valensiye) kalmaya razı etti. Kurtuba'ya saldıran fakat mağlûp edilen Süleyman ise Mâride'ye (Merida) çekildi ve burada yakalanarak öldürüldü.

Hakem'i daha sonra, Berberîler'in ve bilhassa yerli halktan müslüman olanların (müvelledün) Tuleytula (Toledo), Sarakusta (Sarakossa), Mâride, Kurtuba (Cordoba) gibi şehirlerde başlattıkları isyanlar meşgul etti. Tuleytula'da nüfusun çoğunluğunu teşkil eden yerli müslümanlar ayaklanarak merkezî idareyi temsil eden Arap valiyi şehirden kovdular (181/797). Bu olayda valinin emrindeki askerlerin halkın evlerine yerleştirilmesi, eski Vizigot başşehri olan Tuleytula'da aristokrat ailelerin çokluğu ve bunların şehri kendilerinin idare etmek istemesi gibi faktörlerin rolü bulunuyordu. I. Hakem'in Tuleytula'ya vali tayin ettiği yerli müslümanlardan Amrûs b. Yûsuf, bir ziyafet esnasında isyancıların önde gelen temsilcilerinden birçoğunu öldürterek isyanı bastırdı (191/807). Ancak bu icrat uzun vadede şehirde merkezî idareye ve Araplar'a karşı duyulan husumetin iyice derinleşmesine ve sonuçta Tuleytula'nın isyanlara sahne olmasına zemin hazırladı. 199'da (814-15) isyancılara göz dağı vermek için Tuleytula üzerine yürüyen Hakem şehrin yukarı kısımlarını yakıp yıktı.

Tuleytula'dan sonra Kurtuba'da da oldukça tehlikeli isyan teşebbüsleri oldu. I. Hişâm'ın fukahaya özel bir değer vermesi onları devlet işlerinde söz sahibi bir zümre haline getirmişti. Buna karşılık Hakem ibadetleri ifa etmiyor, halktan uzak duruyor, fukahaya bekledikleri ilgiyi göstermiyor ve onların nüfuzunu kırma-ya çalışıyordu. Başta fukaha olmak üzere bu durumdan rahatsız olanlar Hakem'i tahttan indirmek için harekete geçtilerse de Hakem'in bu teşebbüsten zamanında haberdar olması sebebiyle planlarını gerçekleştiremediler. Aralarında fakih Yahyâ b. Mudar el-Yahsubî, Mûsâ b. Sâlim el-Havlânî ve oğlunun da bulunduğu yetmiş iki kişi idam edildi (189/805). Fukahanın kıskırttığı halk camii önlerinde Hakem'i açıktan açığa suçlamaya başladı. Öte yandan Hakem'in, Kurtuba'nın özellikle kenar mahallelerinde (rabaz) büyük zayıata sebep olan sel felâketinin tesirleri henüz ortadan kalkmadan esnafa yeni bir vergi yüklemesi Kurtuba halkını galeyana getirdi (202/817-18). Hakem, evleri ve dükkânları ateşe verdirek bu son derece ciddi isyanın da üstesinden gelmeyi başardı. Muhafızlarının üç gün süren zulmünden sonra isyanın merkezi olan şehrin güneyindeki kenar mahallenin yıkılmasını ve sakinlerinin sürgün edilmesini emretti. Bu olay sebebiyle I. Hakem Rabazî nisbesiyle meşhur oldu. Rabazîlilerin bir kısmı Endülü's'ün başka şehirlerine dağıldı. Asıl çoğunluğu oluşturanlar ise önce Kuzey Afrika'ya geçtiler. Bunların bir bölümü bu sırada İdrîsîler tarafından yeni kurulmakta olan Fas şehrine yerleşti. Mısır'a giden bir grup da daha sonra Girit adasını zaptetti.

Diğer taraftan Mâride ve Sarakusta gibi şehirlerde de isyanlar patlak verdi. Mâride'de 190 (806) yılında Berberîler'in başlattığı ve zaman zaman yerli müslümanların da katıldığı isyan ancak yedi yıl sonra bastırılabilirdi. Benî Seleme adlı Arap kabilesinin baskılarına karşı yerli müslümanların Sarakusta'da başlattığı ayaklanma ise Tutile (Tudela), Lâride (Lérída), Veşka (Huesca) şehirlerini içine alarak bütün Sağrûla'lâ bölgesine yayıldı ve ancak 186 (802) yılında isyanın lideri Behlûl b. Merzûk'un öldürülmesiyle sona erdi. Hakem daha sonraki yıllarda isyanları tamamıyla bastırarak ülkede huzur ve güvenliği sağlamayı başarmıştır.